

AZ ERDÉLYI MAGYAR TUDOMÁNYOSSÁG PROBLÉMÁJA

Vajjon lehet és szabad-e a kérdést a címben fogalmazott formájában felvetnünk? Nem vitatható-e valamely geográfiai hely vagy nemzeti nyelv szerint determinált tudományosság jogossága? Mik azok az ú. n. nemzeti (tan) tárgyak a 20-ik évszázad harmincas éveiben a világháború után? Azt hiszem, hogy az ilyen tünetek az egyetemes szempontokat keresők számára több-kevesebb mértékben lehangolóak. S hogy mégis az erdélyi és a magyar jelzőket a tudományosság szó elé tettem, annak is megvan, legalább indokolható jogosultsága. Mert ezzel nem sovizmusra, vagy valamelyes különlegességre akarok utalni, hanem csupán arra, hogy van-e a trianoni szerződések által Romániához kapcsolt Erdély magyarságának ily irányú tevékenysége, s ha van, milyen annak a jellege, állapota, minő céljai és kilátásai lehetnek. Oly kérdések, melyek komoly számotvetést, megfontolást és ráirányított figyelmet méltán igényelhetnek; nehogy délibábergetés, légvárépítés, vagy hiú ábrándvilágban való élés vádjaival illettethessünk akár magunk, akár mások részéről.

*

Tudományos irodalmi termelésünk mintha a végletek között mozogna.. Egyfelől magas, átfogó, egyetemes, mondhatnám filozófiai álláspontra illő szempontok, — másfelől kicsinyes, skatulyázó, részletek apróságain elvérző mozdulatok. Nagy általánosságban véve azonban — néhány valóban tiszteletreméltó jelenség kivételével, — hogy úgy mondjam: egynevezőjük valamennyien. Csupa szédítő közepszerűségek, egyhangú és álmosító másod-harmadkéz munkák, merőben bizonytalan, gyámoltalan tapogatódzások. Mintha felnőttek számára szervezett önképzőiskola volna e terület, melyen a jövődjő önálló munkásságra készülünk. Önállóságnak, eredetiségnek, melyek még tévedéseikben is tiszteletre-, vagy legalább is figyelemreméltók, alig némi nyoma. Legkevésbé sem gondolhatok személyekre, vagy világnézeti különbségekre, mert önállóságunkat, elvtelenségünket s iránykeresés tekintetében való szinte megdöbbentő bizonytalanságunkat éppen erdélyi ú. n. világnézeti folyóirataink és szemléink (részint egyhangú tarkaságukkal, részint változatos szürkeségükkel) mutatják legszembeszökőbben.

Oly élénk és termékeny tudományos élet után, mint amilyen itt is volt, a lefolyt tíz év után most még csupán az eddigi eredményeknek hol értékes, hol pedig értéktelen, külföldről importált legújabb keletű kuriózumokkal való felhígításáról, vagy régi alakjukban való népszerűsítéséről számolhatunk be. S ez bizony valóban szegényes tallózás. S a szalmacséplés — bár energiafogyasztás ez is, — még nem érték. Nem érték oly miliőben, melyben nem éppen minden kárörvendés nélkül szemlélik tehetetlen vergődésünket, — s nem a világ szemében sem (ha ugyan érdemesít a néprazi kuriózumok gyűjtésén kívül egyébre is), mely éppen most várja tőlünk annyit emlegetett belső erőink megmutatkozását.

Tudományosságunk inkább csak egyesek elszigetelt munkásságából s nem so-

CSÁSZÁR KÁROLY: AZ ERDÉLYI MAGYAR TUDOMÁNYOSSÁG PROBLÉMÁI

kaknak együttes működéséből áll. Csak talán nem akarjuk elhíttetni magunkkal, hogy az a többféle (progresszív, konzervatív stb.) világnézeti és felekezeti jellegű, irodalmiságot és tudományosságot mimelő egyesülés és akadémia — bármily tiszteszándékú és szépen fogalmazott programmal — azt jelenti, hogy Erdélyben oly sok a feldolgozandó, már meglátott, vagy még csak remélt nyersanyag s oly nagy a munkára váró tudományos munkások száma, hogy ezt egy társaság fel nem dolgozhatja s a munkanélküliek egynek keretében el nem férnek s fogyasztó közönségünk oly tekintélyes, hogy azt egy társaság már semmikép ki nem elégítheti? Inkább azt hiszem, hogy ezek bizonyos nagyzási hóbort, személyes ambició, a külső látszat, a klikk-rendszer, az út aliquid fecisse videantur elvének termékei. Úgy gruppirozzuk semmit(vagy nagyon keveset)tevésünk tragikus tehetetlenségét, hogy az lázas tevékenységnek látszodjék. Csalfa fénytünetemény űzi gonosz játékait velünk, hiszen az a néhány ember dolgozik, ír s olvas fel ma itt, holnap ott. Szünjünk meg magunkat s a világot áztatni, nehogy ily irányú tragikus erőlködésünk és komolytalan széthúzásunk — tragikómiássá váljék. Ha lehetett Kath. Akadémiát és Károli Gáspár-Társaságot tókéttlenül, tisztán az illető felekezetek lelki erőit igénybevéve megindítani, — nem lehetett volna-e e két tényező egyesített energiájával (hiszen a tényezők közös hatása jóval nagyobb, mint hatásuk külön-külön összegezve!) folytatni az Erdélyi Múzeum hét évtizedes, nemesveretű tradiciót, még abban az esetben is, ha minden anyagi értéktől megfosztatik?

Nem megbélyegzően mondom az imént az önképzőkör szót. Mert a szó eredeti és nemes — önmagunk tökéletesbitése — értelmében használom. Azt hiszem, hogy egy tudatalatti törekvés, ösztönös vágy, vagy az életerő szárnypróbálgatása és iránykeresése nyilatkozik meg benne. Annál is inkább, mert új helyzetünk új és kényszerű feladatokat szabott elénk s ezekre készülnünk kell laboratóriumi, trenírozó, a nagy nyilvánosság elé talán még minden részletében, a dolog természeténél fogva nem is tartozó önképző műhelymunkával. Mert mi sem természetesebb, minthogy ily munka közben aztán gyermekes naivságok, tárcaszerű semmiségek, filozófiai problémák, történetiszemléleti új álláspontok kijelölése, közérdekű és politikai kérdések ismételt emlegetése, szépen szóló, de kellőképp meg nem indokolt etikai, esztétikai stb. értékítéletek (melyekkel néha az egyetemes magyar tudományosság terén is magunknak szeretnők a vezető szót követelni), jóindulatú irodalmi és természettudományi beszámolók, komoly hangú és pajtáskodó bírálatok, tudománytalan kompromisszumok, valóban értékes műalkotásokkal, rekonstrukciókkal stb. vegyesen váltják egymást folyóiratainkban, nagyszámú tan- és egyéb tudományos jellegű könyveinkben. — S annak is, ami valóban számottevő, egy része külföldi folyóiratokban s kiadványállalatoknál jelenik meg, s ily szerzők itthon semmit sem adnak ki, vagy csupán a nézetük szerint is jelentéktelenebb dolgaikat; vagy kiadnak vaskos kötetekben olyan dolgozatokat, melyek még tudományos életünk önállósulása előtt különféle folyóiratokban napvilágot láttak.

Egyszerre több irányú alapvető munkásságot vélünk kifejteni. A katalógizálás, leltározás, regisztrálás valóban szükségesek; aligha is lehetnének el nélkülök; de önmagukban véve csupán eszközi jelentőségük van; célok sohasem lehetnek. Tu-

dományos értékük épp oly kevéssé van, mint a tankönyveknek és reklám-lexikonoknak. Eine Wissenschaft der Zettel führt zur Verzettelung der Wissenschaft — mondja egy szellemes német. Mintha a rég- és közelmúlt összes írott és nyomtatott maradványai szövegkritikai s többféle tanulmányok végeztetésére mentettek volna meg a pusztulástól. Az ilyesmi — Arany kemény szavával szólva — szellemkufárság, mely rideg falak közt gyűjt a penésznek halott tudományt.

Igaz! Tudom jól, hogy kell olyan is,
Ki homokot hord, vagy követ farag.
De ez csak a homályban tévelyeg
S fogalma sincs arról, miben segít.

(Madách)

Ismételten találkozunk alapvető konjunkturasággal s (gyakorta kompromittáló) kompromisszumokkal s a hideget és meleget egyszerre-fűvás mosolyt-keltő jelenségével a történet-kutatással hazudott, kisiparos reklám-eredmények felmutatásában. Minden jelentéktelen magyar-román, magyar-szász, sőt szász-román kapcsolatot okvetlenül fel kell fedoznünk s aztán gyermekes örömmel állapíthatjuk meg, hogy ezzel az Erdélyben élő nemzetek megértő egymáshoz-vonzódását megeremtettük s vége a kisebbségi balsorsnak. Vajjon hisszük is, hogy van olyan magyar, román vagy szász tudományos társaság, író, vagy bármily irányú faktor, mely ezt komolyan is veheti? Avagy hisszük-e, hogy mert a nehéz munkában megizzadtunk, — végeztünk is valamit?

Sikerült kieszközölnünk udvarias hangú elismerő-leveleket tudós társaságoktól. De nem tudom: önállósult erdélyi magyar tudományos életünknek valamely munkását választotta-e a román Akadémia tagjai sorába? Tudtommal a Magyar Tudományos Akadémia is a lefolyt decennium alatt csupán egyetlen egy erdélyi tudóst hívott meg tagjai sorába, tudományos munkássága elismeréséül.

Míg tudományos munkásaink egy csoportja szinte eltéved az aprólékosságokban és a fától az erdőt sem látja, — másik csoportja az átfogó nagy eszmék sugaras magasságába vész. Új szempontok, elvek, álláspontok, új meglátások, az imponderábilák felmérése, a nagy rekonstrukciók és szintézisek megalkotása terén próbálkoznak. Az a priori felállított elv, mely igen sokszor eléggé nem bizonyított egy-két tényre támaszkodik, legtöbbször az erőszak színével bír. Minden elméletet az ismereti tények szabnak meg. A szárnyalás néha túlságos: s ha már a vakondok-perspektívát tudományosnak el nem ismerhetjük, úgy a madártávlatot sem, hanem szükséges, hogy emberi perspektívát állítsunk fel. Imhol, teszem azt, a transzilván látás, gondolat túlságbavitele: jelen teoretikus elgondolásainknak a múlt által is mindenképen igazolni akarása. Hogy a geográfiai helyzet stb. rányomja a maga árnyalati különbségeket mutató bélyegét embereire is, ez bizonyos. De nem kell újra felfedezni s mint különlegességet árusítani. Az csak természetes, hogy erdélyi ember (ha csakugyan erdélyi!) csak erdélyies gondolkodású és látású lehet. Ezt azonban ne a szerző mondja, hanem bízza megkülönböztető voltának észrevételét a figyelmes olvasóra. Néha azt a benyomást keltik, mintha vagy elnézést, vagy megkülönböztetett érdeklődést kérnének velem.

CSÁSZÁR KÁROLY: AZ ERDÉLYI MAGYAR TUDOMÁNYOSSÁG PROBLÉMÁI

Mindkét csoport munkásságának megvan azonban a maga külön és együttes értéke. Az első, az ágynevezett filológiai irány, adja az egyes tényeket. Cinizmus volna gúnyolnunk és kicsinyelnünk s a Hatvanyakkal a „tudni nem érdemes tudományának” neveznünk, hiszen hangyaszorgalommal összehordott ezer adata teszi látóvá a látnivágyók szemét. Csupán célnak ne tekintessék s ne merüljön lelketölő szárazságba, mindent jobban tudniakaró tudakos pedantériába. Az ilyenmű fáradhatatlanságot szenvelgő búvárkodás — Payot találó megjegyzése szerint — nem egyéb foglalkozásnál, s csak a másik az igazi szellemi munka. Amaz pusztán emlékezeti tudás s a rengeteg anyaghalmaz alatt összeroskadva, a gondolkodó elemék előtt elveszti tekintélyét. Igazi munkának — ugyanazon megállapító szerint — csak az alkotást, a felesleges részek kiválogatását: azt az egyetemességre is igényt tartó összefoglalást fogják nevezni, melyet a gondolat fenséges ereje végez. Ez a Renan jóslása is (id. Payotnál): a tisztán erudíción alapuló tudománynak nincs jövője. — Innen a második csoportba tartozó nagy jelentősége. Amaz tények megállapítására szorítkozik, tehát alacsonyabbrendű, emez, bár amaszt szükségszerűen föltételezi, egyetemes érvényű értékítéleteket alkot, tehát magasabbrendű. Hogy folytassam Madách imént idézett sorait:

Csak az építész látja az egészet
S bár megfaragni nem tud egy követ,
A művet ő teremti, mint egy isten.

Szemben áll az objektivitás és a szubjektivitás. E kettő magasabbrendű szintéziséből áll elő az igazi tudományos műalkotás. Hogy a kezdet nehézségein túl vagyunk s hogy e téren a mesteri kéz mit tud teremteni, eléggé mutatja például egy, a regény történetéről szóló (az Erdélyi Múzeum-ban felolvasott) tanulmány, s egy, Bethlen Gáborról nemrég megjelent könyv.

*

Nem folytatom. Csak néhány mozzanatra szeretném illetékesek figyelmét itt is ráirányítani. Távol van tőlem a cinizmus, sértő szándék, igazságtalan vádaskodás, vagy rosszindulatú rombolás ott, ahol nem építettem. Csalhatatlannak sem hiszem magamat. De utóvégre is az, ami kockán forog, megér egy kis eszmélkedést. Annyival is inkább, mert tudományosságunk lefolyt tíz esztendeje semmiképpen sem érték és érdem nélkül való és éppen átmeneti jellege miatt becses. Mert, bármily pesszimiztikusan nézzük is, ha egyebet nem is, de az erdélyi magyar tudományosság történeti folytonosságát megmentette és fenntartotta. S ezt tette oly időben, mikor már számunkra sem gazdagon felszerelt egyetem, sem állami támogatás, sem a nyugati tudományos világgal való zavartalan érintkezés nem volt s az Erdélyi Múzeum is csak — papiroson. S minden tiszteletünket megérdemlik azok, akik e heroikus munkában részt vettek. Munkásságuknak, hogy úgy mondjam, belmissziói jelentősége van. Nemcsak a tudományos, hanem a nemzeti és szociális élet szempontjából is. Innen a prédikációs könyvek, a népszerűsítő előadássorozatok és felolvasások igen nagy száma. Energiánk átterelődött az új helyzet parancsára a támasz nélküliségre jutott magyarság létérdekeinek védelmi terü-

CSÁSZÁR KÁROLY: AZ ERDÉLYI MAGYAR TUDOMÁNYOSSÁG PROBLÉMÁI

letére. Népünk szervezésének (iskola, közgazdaság, politika) kérdése kategórikus imperativuszként lépett fel: Előbb biztosítanunk kellett az alapot, a hitet, hogy nem veszünk el s életprincipiummá tenni azt, hogy önmagunkban kell keresnünk erőforrásainkat. S ha megtaláljuk, érezni fogjuk, hogy karunk erős, szívünk emelkedett.

Természetes, hogy az erdélyi magyar tudományosság eddigi eredményeit nem adhatja fel. De talán már most kezd kitetszeni, hogy mely irányban kell tovább haladnia, hogy előbbre is mehessen. S ez a szélsőségeknek, eltérő árnyalatoknak a szellemi műalkotás terén való arányos kiegyenlítése. Hiszen a szabadelvű megértés — az igazi erdélyi szellem.

A kísérletezés, tapogatódzás kora lejárt; itt az ideje, hogy a Brassaiak, Bóhmök, Apáthyak nyomába lépve, integrans elemeivé legyünk az egyetemes tudományosságnak.

CSÁSZÁR KÁROLY